

1. Об'єкт і предмет країнознавства.
2. Закономірності й принципи країнознавства.
3. Місце країнознавства в системі наукових знань і географічних наук.

1. Об'єкт і предмет країнознавства. Країнознавство є наукою і навчальною дисципліною, яка комплексно вивчає країни і регіони світу, досліджує, систематизує й узагальнює дані про їхню природу, населення, внутрішні просторові відмінності.

На сучасному етапі країнознавчі дослідження мають переважно природно-історичне і соціально-економічне спрямування, що зумовлюється особливостями історико-географічного розвитку людства в першій половині ХХІ ст. У цих дослідженнях природу все ще розглядають як ресурсну основу, середовище проживання та господарської діяльності людей, водночас все більше уваги приділяють вивченню екологічних проблем.

У переважно інформаційних, позбавлених науково-методологічного підґрунтя публікаціях, країнознавство розглядають лише як організаційну форму об'єднання всієї суми найрізноманітніших знань про ту чи іншу країну або регіон світу.

Останнім часом, у зв'язку з диверсифікацією міжнародних відносин України в галузі країнознавства, все більше переважають дослідження, у яких на перший план виступає різнобічний аналіз найважливіших проблем тих країн, з якими наша держава має тісні зв'язки. Такі проблемно орієнтовані дослідження тісно пов'язані з практикою дво- і багатосторонніх відносин між країнами світу. При цьому пріоритети здебільшого надаються моделюванню ситуацій і прогнозуванню розвитку подій та явищ. Проблемна орієнтація сприяє зростанню практичної значимості країнознавства і водночас створює умови для розвитку його методологічної бази. Вона теж пов'язана з упровадженням системного підходу, вимагає розгляду найважливіших проблем на глобальному рівні. Це ще більше надає країнознавству передбачуваної прогностичної спрямованості. Прогноз у країнознавстві, як конкретне передбачення стану певного явища в майбутньому на основі спеціального наукового дослідження, набуває у ХХІ ст. особливого значення, тому що конкретна цінність правильного, науково обґрунтованого передбачення у сфері міждержавних відносин стрімко зростає. Вміння передбачати ситуацію з урахуванням усезростаючої кількості різно-векторних чинників стає головним і найдорожчим "товаром" аналітиків у країнознавстві.

Об'єктом вивчення країнознавства є країни як основні одиниці сучасної соціально-політичної організації світу, а також їх великі частини (райони,

штати, області, провінції тощо) і різні міждержавні регіональні та глобальні угруповання.

Очевидно, що країни і регіони світу вивчає не лише країнознавство. Країни і регіони світу є об'єктом вивчення також і історії, і географії, і філософії, і культурології, суспільствознавства, соціології, геології та безлічі інших наук і навчальних дисциплін. Кожна з них досліджує лише певну складову об'єкта, тобто його конкретні властивості, явища, процеси і відношення. Отже, та складова об'єкта дослідження, на яку найбільшою мірою й спрямована увага тієї чи іншої науки і називається її предметом. Предметом країнознавства є країни і регіони світу як єдині системи, що складаються з різноманітних, але взаємопов'язаних елементів, які діють як єдине ціле на світовій політичній арені.

Отже, на відміну від інших наук і навчальних дисциплін, які цікавляться лише певними аспектами діяльності країн, країнознавство інтегрує в собі універсальні знання про країни, відображаючи цілісну картину буття основних одиниць соціально-політичної організації світу.

Туристичне країнознавство – навчальна дисципліна, яка спрямована на комплексне вивчення країн і регіонів світу, дослідження, систематизацію і узагальнення досвіду про їхню природу, населення, внутрішні просторові відмінності, особливості розвитку туризму, наявність його об'єктів у країні, чи регіоні. Тобто, на відміну від інших наук, ця дисципліна інтегрує в собі універсальні знання про країни, їхні туристичні об'єкти та про динаміку їхнього розвитку у сучасних геополітичних та геоекономічних процесах. **Об'єкт вивчення туристичного країнознавства** – це країни як основні одиниці сучасної соціально-політичної організації світу, а також регіони країн, стан, ресурси та рівень розвитку туризму в країнах та регіонах світу. Предмет туристичного країнознавства: різноманітна інформація про сучасні процеси у світі та про конкретні країни (регіони), їхні туристичні ресурси та туристичну привабливість. **Мета вивчення дисципліни «Туристичне країнознавство»** – це ознайомлення з економічною, соціальною, екологічною, політичною ситуацією в країнах світу, їхньою глобальною трансформацією, 12 формуванням нового типу цивілізації третього тисячоліття, туристичною привабливістю країн та регіонів світу.

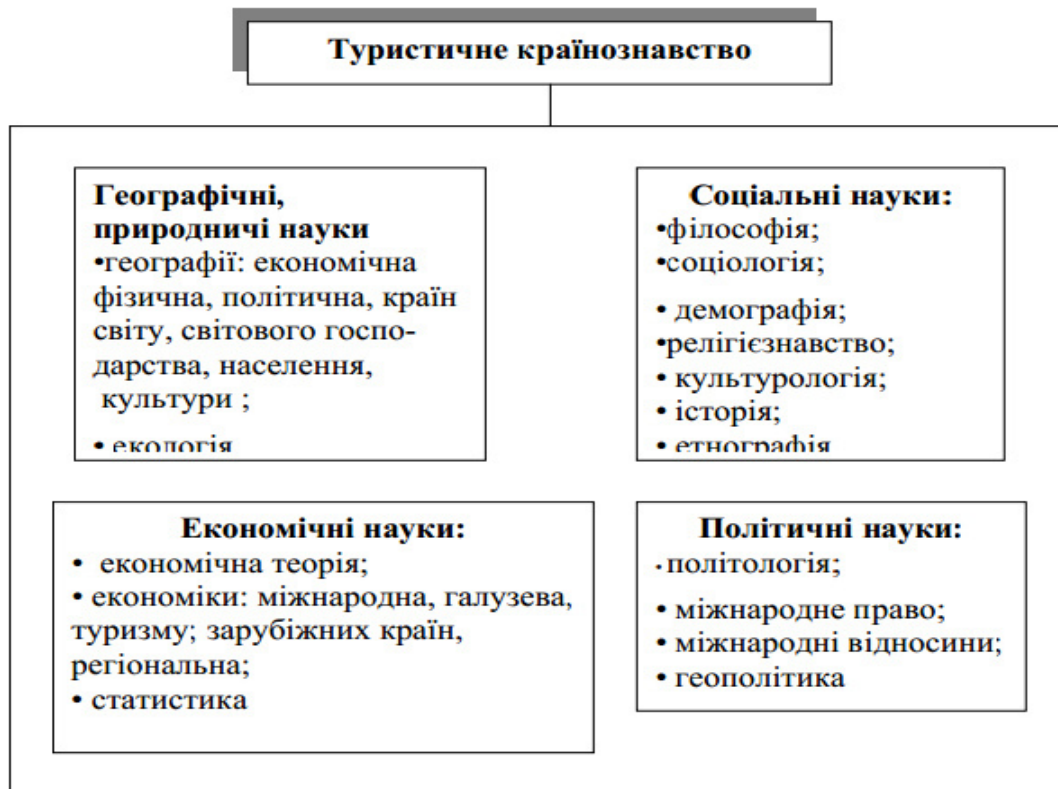

Рис. 1.1. Зв'язок туристичного країнознавства з іншими науками

2. Закономірності й принципи країнознавства. Виникнення, існування та взаємодія країн на політичній карті світу і окремих їхніх частин є наслідком дії (впливу, реалізації) як об'єктивних (незалежних від волі людини) законів і закономірностей, так і суб'єктивної волі людських спільнот.

У суспільних науках закономірності не є абсолютно детермінованими і незмінними в просторі і часі. Вони і є об'єктивними відношеннями, які не залежать від волі людей, але їх реалізація в суспільстві можлива лише в процесі людської діяльності в тій чи іншій сфері життя певної країни або міждержавних відносин. У цьому головна відмінність суспільних законів від законів природи. Пізнання і ефективне практичне застосування суспільних закономірностей дає змогу якнайкраще функціонувати країні на політичній карті світу, регіонально взаємодіяти з іншими державами. Тому ті країни, де уряди здійснюють оптимальну внутрішню і зовнішню політику, що ґрунтується на пізнанні закономірностей внутрішньої і зовнішньої організації держави як системного організму, процвітають. У протилежному випадку країна, яка має всі об'єктивні умови для успішного розвитку, але має непрофесійне або злочинне керівництво, перебуває в перманентній соціально-економічній кризі.

Якраз на усвідомленні певних закономірностей базується вироблення відповідних принципів у країнознавстві. Керуючись закономірностями, вчені розробляють принципи їх реалізації в царині внутрішньодержавних і

міждержавних відносин. Зокрема, було сформульовано кілька закономірностей розвитку держав.

Закономірність неминучого розпаду імперій. За цією закономірністю будь-яка багатонаціональна імперія неминуче приречена на розпад. С.С. Рожков переконливо доводить, що розвиток імперії як суспільної системи абсолютно чітко описується за допомогою так званої "логістичної кривої", яка належить до математичних закономірностей. Це, своєю чергою, свідчить, що ця закономірність, яка виявляється в різних науках, уже близька до закону. За цією закономірністю імперія на початку свого існування зростає поступово. З часом територіальна експансія стає все стрімкішою. Згодом темпи загарбання нових територій, народів і країн уповільнюються. На цій стадії імперія досягає стану "насичення" і втрачає стабільність. Після гострої кризи імперія починає розпадатися, але можливе її короткочасне відновлення. Врешті-решт імперія остаточно і назавжди розпадається з утворенням нових країн.

Історія повністю підтверджує цю закономірність. Всі великі багатонаціональні імперії розпалися: Римська, Османська, Британська, Радянський Союз тощо.

Закономірність зростання кількості країн на політичній карті світу полягає в поступовому збільшенні кількості незалежних держав. Ця закономірність теж має фактологічне підтвердження в просторі і часі. У XIX ст. у світі було близько 50 країн. З часом їх чисельність зросла до 100,150, нині ця цифра сягає двохсот. Нетреба бути пророком, щоб, усвідомивши цю закономірність, спрогнозувати збільшення чисельності країн і в майбутньому. У світі донині існують великі багатонаціональні держави (імперії), поділ яких на іноді значну кількість нових країн справа лише часу. До них належать, наприклад, Російська Федерація, Індія, США тощо.

Особливо в цьому сенсі вирізняється Африка. Колоніальні держави тут створили велику кількість штучних країн, кордони яких розділили народи і племена, змусивши їх жити в різних державах. Завершення формування націй в Африці неминуче приведе до радикальних змін на політичній карті цього материка. Відокремлення від Ефіопії Еритреї і створення нею незалежної держави лише перша ластівка в цьому об'єктивному процесі.

Закономірність створення національних держав виявляється в нездоланному бажанні будь-якої нації створити незалежну державу. З цією метою нація мобілізує всі наявні в неї ресурси, аж до ведення перманентних воєн. Таких прикладів в історії безліч. У наш час бездержавні курди, будучи доволі численним народом, продовжують боротьбу за створення власної

національної держави. Ця боротьба, то стихаючи, то знову наростаючи, триває вже не одне століття.

Так як на сучасній політичній карті налічується близько 200 країн, а всього на нашій планеті понад 5000 народів, можна передбачити у XXI ст. загострення національно-визвольної боротьби. Це пов'язано насамперед з тим, що без створення власної держави жодна нація не може повністю самореалізуватися.

Закономірність геополітичного маятника історії. За цією закономірністю, яку ще можна назвати закономірністю історичної справедливості, через значний час починається відродження знищених, захоплених, сплюндрованих національних держав і створення ними цивілізацій та культур. Звичайно, це не стосується багатонаціональних імперій, а саме національних утворень, які існували в минулому.

Як маятник, який рухаючись в одному напрямку, досягає певної точки і починає свій рух в протилежному напрямку, так і плін історії неминуче карає загарбників, призводячи до поступової деградації їхніх держав. У нас на очах подібні процеси відбуваються в США, де мексиканці заселяють захоплені цією країною у Мексики штати. Назавжди знищені, як здавалось, іспанцями індіанські племена Південної Америки починають відвойовувати втрачені позиції. У Росії підкорені росіянами декілька століть тому народи починають знову повертати собі попередній статус. Багато таких прикладів, які підтверджують цю закономірність, і в інших частинах світу.

Проте принципи в країнознавстві, розроблені людьми на основі пізнання закономірностей виникнення, функціонування держав на міжнародній арені та їхньої взаємодії, є мінливими в часі та просторі, і відображають сучасний рівень розвитку людства. Здебільшого ці принципи на сучасному етапі суперечать одне одному. У зв'язку з цим виникають так звані подвійні стандарти. Одне і те саме явище чи процес у різних країнах і регіонах, різними політичними силами і міжнародними організаціями оцінюються не лише по-різному, а й часто з протилежних позицій.

Наприклад, більшості викладених закономірностей відповідає принцип національно-державної самовизначеності народів. Однак він суперечить принципу непорушності існуючих кордонів країн, документально оформленому в 1975 р. Унаслідок такої суперечності збройна боротьба окремих народів за створення незалежної держави одними країнами оцінюється як національно-визвольна боротьба, а іншими — як тероризм. Так, бомбардування російськими військами сіл у Чечні і Дагестані — це боротьба з терористами, а бажання чеченського народу мати свою державу, і, відповідно, збройна боротьба за це — це тероризм.

Фундаментальний у відносинах між країнами принцип невтручання у внутрішні справи суверенних держав теж суперечить принципу справедливості і принципу переваги сильнішого. Подвійні стандарти у реалізації цих принципів на практиці буквально руйнують усталену систему міжнародних відносин. Слабкі країни і нації відповідають на сваволю сильних держав терористичною війною. Фактично тероризм у ХХІ ст. стає "силою слабких".

У ХХІ ст. очевидну перевагу у соціально-економічному розвитку мають не великі за площею і кількістю населення країни, а малі й середні, бо великою країною об'єктивно набагато важче ефективно управляти, ніж малою. За показниками ВВП на душу населення нині попереду малі і навіть карликові країни. Тому одним з фундаментальних принципів ХХІ ст. у галузі країнознавства є гасло: "Управлятися локально, діяти глобально".

3. Місце країнознавства в системі наукових знань і географічних наук.

Четверту "стовбурну" галузь у системі географічних наук утворює країнознавство (точніше географічне країнознавство). Згадаємо, що саме країну, а також район Н. У. Баранський вважав основним об'єктом географії, а їхню характеристику – головним змістом географічних робіт. Країнознавці, за його словами, покликані виробляти "візитні картки" країн. Звідси випливає і визначення країнознавства як географічної дисципліни, що займається комплексним вивченням країн, що систематизує й узагальнює різноманітні дані про їхню природу, населення, господарстві, культурі і соціальній організації.

Проте віднесення країнознавства до "стовбурних" галузей географії не є загальноновизнаним. Суперечки виникають по багатьом питанням і в тому числі по головному – чи можна вважати країнознавство наукою?

У нашій країні вітчизняне і закордонне країнознавство початок складатися ще в дореволюційний час. Результатом цього процесу стали численні країнознавчі описи і характеристики. У 30-і роки країнознавство – районоведення – отримало новий імпульс до розвитку у виді "районної школи" Н. Н. Баранського. У післявоєнний період у міру росту потреб у країнознавчих роботах увага до нього з боку географів зростала. Особливе значення в цьому плані мала стаття Н. Н. Баранського "Країнознавство і географія фізична й економічна", опублікована ще в 1946 році. У ній був даний аналіз розвитку країнознавства і по суті вперше були сформульовані його основи, включаючи концепцію географічного країнознавчого синтезу або, іншими словами, необхідність "єдиного погляду" на природні, економічні і соціальні явища. Але поряд з цим, у тій же статті Н. Н. Баранський зовсім виразно написав про те, що країнознавство не претендує на роль особливої науки, а представляє усього лише організаційну форму, що поєднує

розрізнені знання про ту або іншу країну. Саме це висловлення породило широкий погляд на країнознавство як на "купол" над географією, що не має власного предмета наукового дослідження.

Хоча таке трактування не могло не затримати становлення наукового країнознавства, його загальний розвиток усе-таки продовжувався, про що насамперед свідчать численні країнознавчі роботи. Одночасно – завдяки Ю.Г. Саушкіну, В. А. Анучину, В. М. Гохману, К. М. Попову, А. І. Клімову, С. Б. Лаврову, Г. В. Сдасюк, Я. Г. Машбіцу, Н. С. Мироненко, В. А. Пуляркіну, Л. В. Смирнягіну – поступово зміцнювалися і наукові основи країнознавства.

Відповідно до сучасних представлень, існують два головних види країнознавства. Перший з них – інформаційне країнознавство, що відбиває в основному емпіричний рівень пізнання. Його завдання полягає в зборі, збереженні і систематизації зведень про країни і райони. У свою чергу, воно може бути інформаційно-популярним і інформаційно-довідковим. Прикладів подібних видань у нас безліч. Другий вид – власне наукове країнознавство, що виконує дослідницькі функції, спирається на науковий географічний синтез і робить свій внесок у формування наукової географічної картини світу. Звідси випливає і розмаїтість функцій країнознавства: інформаційна, описова, освітня, культосвітня, науково-дослідна, практична.

Що стосується внутрішньої структури країнознавства, то Я. Г. Машбіц виділяє в ньому три головних класи: 1) фізико-географічне (природне), 2) економічне і соціальне (суспільно-географічне) і 3) комплексне. Виходячи з застосування цієї градації в регіональному аспекті, можна сказати, що у фізичній географії одержали розвиток як вітчизняне, так і закордонне країнознавство. У порівнянні з фізико-географічним економіко-географічне країнознавство одержало ще більший розвиток. На жаль, комплексне країнознавство на рівні "вищого синтезу", задача якого складається в комплексному розгляді країн (і районів), поки що одержало набагато менший розвиток. Додамо також, що поряд з цими трьома головними класами виділяють також політико-географічне, історико-географічне, військово-географічне, демографічне, етноконфесійне, медико-географічне й інші "підкласи" країнознавства. Але вони вже зв'язані зі стиковими науковими напрямками.